

Leedu Signaatorite Klubi esindaja **Jonas Prapiestisise** tervitus-ettekanne
20. Augusti Klubi konverentsil “Omariikluse taastamise kogemus tänasel
päeval”, 19.08.2021

Omariikluse taastamise kogemus täna

1. Leedu riik taastati sisuliselt kõigis riigi, ühiskonna ja üksikisikute avaliku elu valdkondades. Seetõttu on ka riigi taastamise kogemus raskesti hoomatav nähtus. Järelikult on ettekande jaoks ettenähtud aja jooksul võimalik arutada ainult mõnda selle nähtuse valdkonda. Üks vajalik ja tarvilik riigi eksisteerimiseks vajalik tingimus on nõuetekohane seadusandlus. Just seadusandlus loob õiguslikud eeldused riigi, ühiskonna ja selle poliitilise õigussüsteemi eksisteerimiseks ja arenguks, kehtestab üksikisikute õiguste ja vabaduste tagatised, nende kaitse jne. Seetõttu keskendub see ettekande meie riigi seadusandluse arengule.

2. Vaadates üle ja hinnates meie riigi riikluse taastamise ja põhiseadusliku konsolideerimise ning sellele järgnenud seadusloome protsessi (03.06.1988 – 25.10.1992), **saab eristada selle protsessi järgmisi põhiprintsiipe: 1) süsteemsus; 2) iseseisvus; 3) teaduslik, sotsiaalne põhjendatus; 4) poliitilis-õiguslike kompromisside otsimine; 5) rahvusriigi huvide prioriteet.**

3. Hinnates nende põhimõtete avaldumist edasises parlamentaarses tegevuses, usun, et pärast ülemnõukogu lühendatud ametiaja lõpetamist omal soovil on mõningaid võimalusi otsustada omariikluse taastamise kogemuse tähtsuse üle tänases Leedu elus.

1. Süsteemsus. On arusaadav, et omariikluse taastamine poleks olnud võimalik ilma riigivõimu struktuuri, ühiskonna poliitilise korraldussüsteemi, põliste inimõiguste ja vabaduste kaitse tagatisteta jne õigusliku kehtestamiseta riigis. Sellise töö ulatust, selle keerukust ei ole raske mõista. Kuid juba selle tegevuse algus on näidanud, et see on läbimõeldud, sidus, loogiliselt suunatud ja hästi koordineeritud protsess. Seda on tavaliselt toetanud lai ja sisukas arutelu. Muide, see sai alguse veel enne iseseisva riigi taastamist, sest põhiseaduse, konstitutsioonikohtu, kodakondsuse, erakondade ja muude riikluse põhiõigusaktide koostamist alustati Sajūdis initsiatiivil 1988. aasta juunis. Ülemnõukogu (hiljem uue nimega Taastav Seimas)

seadusloomealast tegevust võib kirjeldada kui järjekindlat, loogilist, eesmärgipärast (sihipärast) ja süsteemset.

Hinnates viimase tosina aasta seadusloomealast protsessi, tuleb märkida, et iga ametiaja lõpus on Seimas uhke selle üle, et on vastu võtnud sadu seadusi. Seimase ametiajal registreeritakse kuni 3000 seaduseelnõu. Muide, Suurbritannia, Hispaania ja Itaalia parlamendis registreeritakse ametiaja jooksul vaid mõnikümmend seaduseelnõud. Juba on mainitud, et ülemnõukogu pani riigi elule õigusliku aluse ning selle tugevust ja usaldusväärsust on aeg kindlustunud. Seetõttu seletatakse seda praegu vastu võetavate õigusaktide sageli kaootilist rohkest ka sagedaste üksikuid teemasid puudutavate õigusaktide (avalikkuse pahameele vähendamine raskete kuritegude puhul), „populistlike“ õigusaktide, „valimistega seotud“ õigusaktide, „õiguskaitse asutuste tegevust jälgendavate“ õigusaktide jt õigusaktide vastuvõtmisega. Sellised õigusaktid dubleerivad tavaliselt juba kehtivat õigusraamistikku ja on sageli üleaarused. Enamgi veel segavad need üksikute seaduste (näiteks, karistus- kriminaalmenetluse seadustik) terviklikkust ja süsteemsust.

5. Iseseisvusest. Samuti tuleb rõhutada, et ülemnõukogu tegevuse ajal valmistasid põhiseaduse ja teiste seaduste eelnõud ette ülemnõukogu saadikud ja Leedu õigusspetsialistid. On arusaadav, et seaduseelnõude ettevalmistamisel kasutati teiste riikide põhiseadusi, uuriti erinevaid seadusi jne. Siiski ei kopeeritud neid mehaaniliselt ega jälgendatud. See oli ainult kasulik teave oma enda põhiseaduse ja autentsete seaduste (peamiselt seadustike) koostamisel. Välisriikide õigusekspertide ettepanekud meie rahvuslikule õigusloomele suuremat mõju ei avaldanud.

Pärast seda, kui Leedu sai Euroopa Liidu liikmeks, on siseriikliku õiguse ühtlustamiseks rahvusvaheliste, Euroopa Liidu õigusaktidega võetud üldnimetatud õigusaktide sätted sageli meie seadustesse, näiteks kriminaalõigusseadustesse, üle mehhaaniliselt, ilma et need oleksid ühtlustatud meie riigi õigussüsteemiga. Seetõttu muutuvad sel viisil „loodud“ (juba riiklikud) uued õigusnormid sageli nii keeruliseks, et raske (või isegi võimatu) on ignoreerida nende kohaldamisega seotud probleeme. Sellises olukorras süüdistatakse tavaliselt kohtuid. Kõnealune „õigusloome“ näitab ka tänaste õigusspetsialistide ja parlamendisaadikute ükskõiksust riigi püüdluste vastu luua kaasaegsele demokraatlikule riigile kohane õigussüsteem, nende professionaalse eneseaustuse puudumist ja sageli keelitavat kuulekust eurobürokraatlikule tahtele.

6. Mis puudutab teaduslikku ja sotsiaalset põhjendust, tuleb märkida, et sellised nõuded olid taastava perioodi seaduseelnõude jaoks lihtsalt hädavajalikud. Koostati ja hinnati mitte ainult põhiseaduse eelnõud, vaid ka teisi seaduseelnõusid, ning seda ka teadlaste ja praktikute

omakasupüüdmata jõupingutuste abil. Kuigi tuli kiirustada, avaldati seaduseelnõud ajakirjanduses, neid arutati teadus-praktilistel konverentsidel, esitati taastatavate või reformitavate institutsioonide ja süsteemide töötajatele, spetsialistidele jt hindamiseks. Ülemnõukogus ei vaadatud üldiselt eelnõusid läbi ilma parlamendi õigussüsteemi komisjoni järeldusteta, austati parlamendi juristide arvamust, õigusaktide kriminoloogilist ekspertiisi jne.

Peamiselt 2008. aastast alates ei ole seadusandlikus (ja eriti kriminaalmenetluse) protsessis riigi ülikooliteadlaste arvamust enam eriti küsitud. Seaduseelnõude autorid – tavaliselt õiguskaitseorganid ja presidentuur – mõistavad oma eelnõude problemaatilisust isegi põhiseaduse järgimise aspektis ning eiravad seega Seimase teadlaste ja juristide järeldusi. Seimase parlamentaarse uurimise osakonna andmetel võetakse peaaegu pooled seadused Seimases vastu erakorralise kiirmenetluse korras. Mõned neist isegi mõne tunniga. See tähendab, et selliseid seaduseelnõusid ei arutata isegi Seimase komisjonides. Seimase liikmed on korduvalt tunnistanud, et nad ei saanud isegi aru, mille poolt nad hääletasid. Seetõttu on loogiline, et isegi konstitutsioonikohtu esimehe presidendi arvates kahaneb seadusandluse kvaliteet pidevalt ja halveneb õigusloome seisund, kuna 80 protsendis põhiseaduskohtu poole pöördumistes väljendatud kahtlused õigusaktide põhiseadusele vastavuse asjus leiavad kinnitust.

7. Poliitilis-juriidiliste kompromisside otsimine. Tavaliselt on see erinevate poliitiliste jõudude vastuoluliste huvide kombineerimine, nende tasakaalu otsimine. Näiteks 1992. aasta alguses tugevnes poliitiline vastuseis ülemnõukogus ja ühiskonnas. Selle põhjustas arutelu Leedu tuleviku-valitsemisvormi otsimisel. Pärast seda, kui Ühtsel Sajūdisel ja ülemnõukogul ning teistel erakondadel ei õnnestunud põhiseadusele eelnõus kinnistada presidendi, rahva juhi ideed, saavutas vastuseis nõukogus oma lae ja algas nn parlamentaarne vastupanu. Ainulaadne juhtum Euroopa parlamentarismi ajaloos: võimul olev poliitiline jõud rikkus parlamendi tööd – korraldas istungeid teistest saadikutest eraldi, mistõttu oli võimatu langetada Leedu jaoks vähemalt mõnda olulisemat või isegi lihtsalt hädavajalikku otsust jne. Kuid ometi suutis ülemnõukogu koondada ja uues põhiseaduses sobitada parlamentaarse ja presidendidemokraatia alged ning seeläbi tasakaalustada riigivõimu toimemehhanismi. Põhiseadus võeti vastu 25. oktoobri 1992 rahvahääletusel. Praegu on võimalik välja tuua mitu probleemi, näiteks seoses Lukiškėsi väljaku sihtotstarbega, mis on olnud paljude aastate avaliku vastuseisu objektiks, ning kompromissi pole veel näha.

8. Rahvusriigi huvide prioriteetide. Iseseisvuse taastamise ajal olid rahvusriigi prioriteetsed huvid, nagu riigipiiri kaitse, riiklik õigussüsteem, rahvuskooli loomine, noorte

isamaaline kasvatus jne, väljaspool igasugust kahtlust. Praegu saavad aga globalistlikud ideed aina hoogu juurde ning rahvuslus, keele säilimine jms väärtused jäävad parlamendierakondade programmides üha enam tagaplaanile (seda erinevalt Eestist ja Lätist). Lisaks on parlamentaarses arutelus domineerivateks ja kahjuks sageli lõhestavateks teemadeks saanud võrreldamatult väiksema tähtsusega küsimused. Näiteks juba mitukümmend aastat jätkub ega lõpe põhiseadusliku õigusemõistmise arutelu parlamendis ülemnõukogu endise esimehe staatuse üle: kas ta oli võrdne vabariigi presidendiga või tuleb pidada teda toonaseks *de facto* juhiks või lihtsalt kõrgeimaks riigiametnikuks. Leedu (ja samas ka Euroopa Liidu) riigipiiri pärast tuntakse tõsist muret alles nüüd, kui migrantide vood on Valgevenest suunatud meie riiki ja rahvusriik on päriselt ohus. Seepärast tahaksin väga tänada Eestit olulise panuse eest Leedu päästmisse. Leedu on kuulnud ka Eesti Euroopa Parlamendi liikme Riho Terrase ratsionaalset kutset näidata NATO-le üles ühtsust alliansslepingu artiklite kasutamisel ning meie riigi julgeoleku ja territoriaalse terviklikkuse kaitsmisel. Ma näen selles siirast abi Leedule, et vältida väljakannatamatut migrantide sissevoolu, samas kui Euroopa Liidu institutsioonide toetus Leedule on vähemalt esialgu pigem piirdunud ebaseaduslike sisserändajate sisseseadmisega siin riigis.

9. Ajas eksisteeriva nähtuse (protsessi) hindamist kirjeldavad tavaliselt evolutsiooni, revolutsiooni või involutsiooni (naasmise) mõisted. Ülaltoodud jutt näitab, et toodud mõisted ei sobi riikluse taastamise kogemuse kasutamise hindamiseks praegusel perioodil. On ilmne, et riigi taastamise kogemus – täpsemalt rahvusliku seadusandluse kogemus rahvusriigi konsolideerimisel ja arendamisel ei ole tänapäeva poliitikutele põhimõtteliselt vajalik. Seda on veevalt tõestanud oma võimulolemise peaaegu aasta jooksul ainulaadne uus valitsev koalitsioon (konservatiivid ja liberaalid). Ma ei kahtle, et see olukord muutub kardinaalselt (kahjuks ilmselt pärast valimisi) ja riik täidab kõikides valdkondades järjekindlamalt kaasaegse demokraatliku õigusriigi nõudeid, et rahvusriigi huvid muutuksid kord taas prioriteediks. Seda, et see on võimalik, ja et kriitilistel hetkedel suudavad meie poliitikud kokku leppida ja suhteliselt kiiresti ratsionaalseid otsuseid teha, näitab Valgevene korraldatud migrantide sissevoolu peatamise viiside ja vahendite otsimine.

09.08.2021

Jonas Prapiestis – Signataar, Vilniuse Ülikooli
õigusteaduskonna kriminaalõiguse kateedri professor

Lisateave:

1. Jonas Prapiestis, Darius Prapiestis. Oficiali konstitucinė doktrina ir baudžiamoji teisėkūra (The official constitutional and penal legislation).-Teisės apžvalga (Law review): Vytauto Didžiojo universitetas (Vytautas Magnus University), 2018, No. 2(18).
2. Prapiestis J., Prapiestis D. Development of the Justice System in Lithuania: Revolution, Evolution or Involution? – Springer Nature CSC GmbH, 2020.